

GREEK MEDICINE AND THE HIPPOCRATIC REVOLUTION

Critical-historical approach

MEDYCYNĄ GRECKĄ I REWOLUCJĄ HIPOKRATESA

Ujęcie krytyczno-historyczne

Janusz Ostrowski
Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego
w Warszawie

Abstract

Greek civilization contributed a lot to the development of all areas of social life, culture, philosophy and science, including medicine. In the field of medicine, she also drew on the preceding civilizations, mainly Egyptian and Babylonian. Greek medicine, starting from the mythical Asclepius, through the already historical asclepiades, the classical, Hippocratic period with Hippocrates at the forefront, ending with the post-hippocratic period, was a transitional period to subsequent important periods in the development of medicine. The classical period contributed to the reduction of the importance of the supranaturalist factor, which was in force in asplepions in favor of recognizing natural causes considered to be the cause of diseases. Some of the principles presented by the main representative of this period, Hippocrates, especially aphorisms or the medical oath have survived to this day. Other theories underwent natural changes in later periods.

Key words: Greek medicine, Hippocratic revolution

Wprowadzenie

Starożytna Grecja uważana jest za kolebkę cywilizacji zachodniej, tym samym jest istotnym okresem w historii świata. Okres ten obejmuje czas między XII w p.n.e. a II w. n.e. Najbardziej istotnym z naszego punktu widzenia jest okres klasyczny w dziejach Grecji, między V i III

wiekami p.n.e. Wtedy to w Grecji rządzili Perykles i Aleksander Wielki, Eurypides, Ajschylos i Sofokles pisali tragedie, Tukidydes i Herodot historię, Fidiasz rzeźbił, a wśród filozofów najbardziej znani byli Sokrates, Platon, Arystoteles i Demokryt. Niewątpliwie najbardziej znanym lekarzem z tamtego okresu był Hipokrates¹. Ale to nie z nim związany jest początek medycyny greckiej.

Podobnie jak we wcześniejszych cywilizacjach, także w starożytnej Grecji, zarówno szczęście jak i nieszczęście, w tym choroby, traktowane były jako przejaw przekleństwa, kara boska za grzechy, czy działanie sił nadprzyrodzonych.

Początki medycyny greckiej

Iliada, wielkie dzieło literatury greckiej autorstwa Homera, zawiera opis zarazy, którą Apollo zesłał na wojska Achajów pod Troją na prośbę swojego kapłana². Według jednego z mitów, Apollo, nieśmiertelny bóg pełniący według wierzeń Greków funkcję bogauzdrowiciela, urodził się na wyspie Delos, gdzie powstało miejsce jego kultu³. Apollo był także opiekunem muz, bogiem słońca i bogiem śmierci, a do historii medycyny wszedł jako twórca medycyny. Z Apollo związana jest tragiczna historia według której, istnieją liczne różniące się interpretacje, zakochał się on w pięknej nimfie Koronis. Posądzając będącą w ciąży swoją ukochaną o zdradę zabił ją, ale u będącej już na stosie dokonał odpowiednie cięcie (cięcie to zostało nazwane później cięciem cesarskim) wydobywając z jej łona syna, którego nazwał Asklepiosem. Asklepios wychowywany przez centaura Chirona znanego ze znajomości ziół leczniczych, stał się patronem, albo bogiem medycyny. Asklepios miał bardzo liczną rodzinę, w której wszyscy mieli związek z aktywną działalnością na rzecz zdrowia. Z żoną, boginią Epione, co oznaczało łagodzącą, kojącą ból, miał czworo dzieci, dwóch synów i dwie córki (niektóre źródła mówią o trzech synach i czterech córkach)⁴. Synowie to Podalejrios i Machaon. O tym ostatnim pisał Homer w swojej Iliadzie „*mąż znamienity, wart stu innych mężów*”. Córki to uzdrawiająca Hygiea, od której pochodzi późniejsza higiena oraz Panakiea, od imienia której pochodzi nazwa leku na wszystko, panaceum^{5,6}.

¹ Szczeklik A. *Nieśmiertelność. Prometejski sen medycyny*. Wydawnictwo Znak. Kraków 2012, s. 15.

² Krawczuk A. (red.) *Wielka Historia Świata. T. 3. Świat Okresu Cywilizacji Klasycznych*. Fogra Oficyna Wydawnicza. Kraków. 2005. s. 183.

³ Bieganowski L. *Medycyna grecka w czasach antycznych i jej aspekty okulistyczne*. Klinika Oczna. 2003; 105(5):330-334.

⁴ Grimal P. *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Ossolineum. Wrocław 1987. s. 44-45.

⁵ Marketos S. *The Parallels between Asclepian and Hippocratic Medicine on the Island of Kos*. Am J Nephrol. 1997; 17: 205-208.

⁶ Brzeziński T. *Historia medycyny*. Wydawnictwo Lekarskie PZWL. Warszawa 1995. s. 34.

Z czasem Asklepios stał się obiektem kultu i zaczął doznawać czci w budowanych świątyniach zwanych asklepiionami. Najbardziej chyba znanymi miejscami kultu są asklepiiony w Epidauros, Knidos, Koryncie, Pergamonie, Atenach, a także na wyspach Rodos i Kos. Łącznie powstało ok. 300 miejsc kultu Asklepiosa. Asklepiiony stały się miejscem pielgrzymek chorych szukających pomocy do działających tam kapłanów lekarzy zwanych asklepiadami ponieważ uważali się za uczniów i za potomków Asklepiosa. Tam też kształcono kolejnych kapłanów lekarzy. Pobyt w asklepiionach chory zaczynał od oczyszczenia i złożeniu ofiar. Następnie spędzał w świątyni noc i był poddawany podstawowym metodom diagnostycznym (onejroskopia) oraz leczniczym (onejroterapia). Kapłani z czasem nabierając odpowiedniego doświadczenia stosowali inne różnego rodzaju terapie, od stosowania kąpeli, ćwiczeń gimnastycznych, podawania ziół, stosowania postu po odpowiednią dietę. Ci z chorych, którzy odzyskiwali zdrowie składali często *vota* na ołtarzach, a kapłani zapisywali szczegółowo przypadki uzdrowień⁷.

Kapłani, pełniący funkcje lekarzy w świątyniach ku czci Asklepiosa z czasem laicyzowali się i rozpoczęli zakładanie szkół medycznych. Pierwsze z nich powstały w Krotonie, Agrigento, Knidos i na wyspie Kos⁸. Wiedza na ten temat jest niewielka, wiadomo jednak, że ze szkoły w Krotonie wyszedł Demokedes (521-483 p.n.e.), jeden z najdawniejszych postaci lekarzy już nie mitycznych, ale historycznych, który był lekarzem publicznym na wyspie Egina, a potem został lekarzem Polikratesa z Samos w Atenach. Rozpoczął się tym samym proces postępującego przejścia od mitów do historii, choć i ta zawiera jeszcze sporo legend.

Rewolucja Hipokratesa

Jednym z największych osiągnięć okresu klasycznego Grecji, o którym wspomniano jest powstanie medycyny jako nauki. Umiejętność ta opierała się na obserwacji i doświadczeniu, poszukiwaniu wyjaśnień każdego przypadku choroby, stosowaniu racjonalnych metod diagnostyki, leczenia, a nawet stosowaniu profilaktyki. Najwybitniejszym lekarzem tamtego okresu, znanym do dzisiaj jest Hipokrates. Hipokrates urodził się ok. 460 roku p.n. e. na wyspie Kos. Pochodził z rodziny asklepiadów, kapłanów Asklepiosa. Ojcem Hipokratesa był Heraclides, a matką Phenarete. Początkowo medycyny uczył się u swojego ojca, a następnie u Herodicusa, znanego wówczas lekarza i dietetyka z Sylembrii⁹. Następnie udał się w

⁷ Gajda Z. *Historia medycyny dla każdego*. Fronda. Warszawa 2021; s. 92.

⁸ Minois G. *Ksiądz i lekarz. Od świętych uzdrowicieli do bioetyki*. Wydawnictwo Aletheia. Warszawa 2020. s. 14.

⁹ Ziogiannis P. *A medical vademecum. Motivating Insights to New Doctors*. Athens Medical Association. Athens 2017. s. 20.

długotrwałą podróż po całej Grecji, przebywał m.in. w Atenach. Zwyczaj kontynuowania nauki w innych miejscach celem uzupełnienia podstawowego wykształcenia występował już w starożytności i jest praktykowany do dziś. Zmarł w Larissie ok. 375 roku p.n.e. Jego życie otoczone było licznymi legendami. Do dzisiaj przedstawiany jest jako mąż, który z zamiłowaniem udzielał porad lekarskich. Szczegóły z jego życia znane są dzięki pismom Erastostenosa z Cyreny oraz traktatu napisanego 500 lat później przez Soranusa z Efezu.

Podstawową zasadą medycyny prezentowanej przez Hipokratesa była stwierdzenie „*po pierwsze nie szkodzić*”. To nie jedyna znana sentencja. Inną jest „*życie krótkie, sztuka długa, sposobność przemijająca, doświadczenie niebezpieczne, a wyrokowanie trudne*”.

W okresie działalności Hipokratesa obowiązywała już teoria czterech żywiołów, które stanowiły powietrze, ziemia, ogień i woda. Jest też prawdopodobne, że wg Hipokratesa w ustroju ludzkim istnieją cztery ciecze, humory, co stanowiło podstawę teorii humoralnej. Cztery humory to: krew, żółta żółć, czarna żółć i śluz, czyli flegma. Równowaga między humorami gwarantowała zdrowie, zaburzenia między nimi objawiało się chorobą, ogólną lub miejscową. Zakłócenia równowagi mogło być pochodzenia wewnętrznego, zewnętrznego, a także pochodzić od złej higieny. Choć wiedza dotycząca anatomii, a zwłaszcza fizjologii człowieka w tamtym okresie była niewielka, prezentowana teoria humoralna i zagadnienie zachowywania równowagi między nimi, może być wstępem do aktualnie obowiązujących w fizjologii równowag z zachowaniem oczywiście odpowiedniego dystansu do takiego stwierdzenia, dotyczy to bowiem czasu sprzed 2500 lat¹⁰.

Pisma lekarskie przypisywane Hipokratesowi, prawdopodobnie część z nich należy do jego uczniów, to rozproszone dokumenty medyczne określane jako *Corpus Hippocraticum*, czyli zbiór pism medycznych zachowanych pod jego imieniem, gdzie zgromadzono stan ówczesnej wiedzy medycznej, należy je zatem traktować jako dzieło o wielkim znaczeniu w rozwoju medycyny¹¹. Włączono do niego 27 ksiąg i 59 traktatów. Należą do nich m.in. *Prognozy koskie*, *Aforyzmy*, *O medycynie dawnej*, *O powietrzu, wodach i miejscach*, *O świętej chorobie*, *Epidemie i Przysięga Hipokratesa*.

Prognozy koskie jak i *Aforyzmy* mówią o objawach diagnostyce, lekach i diecie. Oto przykładowe trzy prognozy:

1. *Badaj pacjenta, a nie chorobę. Obserwuj naturę każdego kraju, dietę, obyczaje, wiek pacjenta, sposób mówienia, zachowania, ubierania, a nawet jego milczenie. Staraj się*

¹⁰ Szumowski W. *Historia medycyny filozoficznie ujęta*. Sanmedia. Warszawa 1994. s.

¹¹ Olędzka B. *Księga łacińskich i polskich nazw chorób od końca XVIII wieku po współczesność*. Med. Tour Press International. Otwock 2021. s. 16-18.

poznać jego myśli, czy śpi, czy cierpi na brak snu, potem zawartość snów. Zbadaj wszystkie znaki i przeanalizuj, co one wskazują.

2. *Pomagaj naturze. Jeśli chodzi o choroby, wypracuj nawyk dwóch rzeczy – pomagać lub przynajmniej nie szkodzić. Aby prawidłowo ocenić kto umrze, w kim dni są długie, w kim krótkie, trzeba znać wszystkie symptomy i ocenić ich wartość.*
3. *To, czego się nie da wyleczyć lekami, uleczone jest nożem. Czego nie wyleczy nóż, wyleczone jest ogniem. Czego nie wyleczy ogień, musi być nazwane nieuleczalnym (obecnie pojęcie ognia można zastąpić naświetlaniem).*

Niezwykle interesujące są także opisy niektórych chorób. Ten poniżej jest wciąż aktualny, dotyczy obrzęku płuc i brzmi: *„Woda się akumuluje, pacjent ma gorączkę, kaszel, oddychanie jest szybkie, stopy stają się spuchnięte, paznokcie wyglądają jak rzeźbione, pacjent cierpi, jakby wewnątrz miał ropę, tyle że mniej srogo, a bardziej przewlekłe. Można poznać, że to nie ropa, a woda, bo gdy przyłożysz ucho do piersi, usłyszysz, że ona w środku kipi jak kwaśne wino”¹².*

Istotnym osiągnięciem w pracy Hipokratesa były jego wcześniej wspomniane aforyzmy, które w mistrzowski sposób przedstawiały przewidywanie leczenia. Oto niektóre z nich:

- *„kurcz przy zranieniu występujący jest śmiertelny”*
- *„kiedy w żółtaczce wątroba stwardnieje, znak to niepomyślny”*
- *„puchlina po chorobie ostrej powstająca, każda zła”*
- *„zaostrenie rysów twarzy może być śmiertelne”*

Pierwszy aforyzm zapewne oznacza tężec, kolejny może oznaczać raka wątroby, wreszcie zapalenie nerek i ostatnie zapowiadające śmierć¹³.

Wydaje się, że najsłynniejszą pozycję Hipokratesa jest jego *Przysięga*. Dzisiaj istnieją wątpliwości, czy Hipokrates jest jej autorem, czy pochodzi z wcześniejszych pierwowzorów egipskich. Niezależnie od tego *Przysięga Hipokratesa* stanowiła i stanowi podstawę kształtowania się etycznych norm lekarskich. Do dzisiaj, w nieco zmienionej formie, jest tekstem ślubowania lekarskiego.

Pisma Hipokratesa miały doniosłe znaczenie dla medycyny, w tym także dla rozwoju terminologii medycznej. Wiele terminów użytych w dziełach ma zastosowanie do dziś.

Podsumowanie

¹²Niżnikiewicz J. *Tajemnice dawnej medycyny, magii i erotyki*. Oficyna Wydawnicza Bookmarket. VM Media. Gdańsk 2007. s. 141-145.

¹³ Szczeklik A.: *Katharxis. O uzdrowicielskiej mocy natury i sztuki*. Wydawnictwo Znak. Kraków 2009. s. 27.

Dużą część medycznych pism greckich pochodziła od filozofów. Byli nimi Pitagoras, Empedokles, Anaksagoras, Diogenes oraz współczesny Hipokratesowi Demokryt z Abdery. Demokryt rozwinął system mechanistycznego pojmowania przyrody. Był autorem wielu pism o treści lekarskiej takich jak *O diecie*, *O wiedzy medycznej*, *O rokowaniu* i in. Niestety, prace te nie zachowały się. Część z filozofów prezentowała niestety czasami wyraźny i kontrowersyjny pogląd dotyczący społeczeństwa idealnego i promowała ideę eugeniki. Dotyczy to zwłaszcza wcześniej wspomnianych Platona i Arystotelesa¹⁴

Dalszy, znaczący rozwój medycyny nastąpił w epoce hellenistycznej dzięki pracom kolejnych przedstawicieli tej epoki, reprezentantów szkoły aleksandryjskiej, m.in. Herofilosa (335-280 p.n.e.) i Erasistratosa (304-257 p.n.e)¹⁵. Herofilos wykonywał sekcje zwłok i z tego tytułu największe zasługi położył w dziedzinie anatomii opisując mózg i jego komory. Odróżniał także nerwy od ścięgien, uważając, że nerwy odgrywają dużą rolę w ruchach mięśni i w czuciu. Osiągnięcia anatomiczne Herofilosa umożliwiły jego uczniowi, Erasistratosowi skupienie się na czynnościach organizmu dzięki czemu przypisuje się mu tytuł twórcy fizjologii eksperymentalnej. Wartym wspomnienia jest także Asklepiades z Bitynii. Tak jak Hipokrates uznawany jest powszechnie za ojca medycyny klinicznej, tak Asklepiades z Bitynii uznawany jest za ojca medycyny molekularnej, co może stanowić dla niektórych zbyt daleko idące stwierdzenie ze względu na fakt, że żył on w latach 124-40 p.n.e. Odrzucał całkowicie medycynę grecką, w tym teorię humoralną Hipokratesa, zastępując ją teorią atomów (prezentowaną wcześniej przez Demokryta) zwaną patologią solidarną. Promował łagodne metody terapeutyczne, zdrową dietę, ekspozycję na światło, hydroterapię, masaże i ćwiczenia fizyczne. Około 90 r. p.n.e. przeniósł się do Rzymu i tym samym dał początek nowej erze medycyny starożytnego Rzymu¹⁶.

Cywilizacja grecka wniosła wiele do rozwoju wszystkich dziedzin życia społecznego, kultury, filozofii i nauki, w tym medycyny. W zakresie medycyny czerpała także z poprzedzających cywilizacji, głównie egipskiej i babilońskiej. Medycyna grecka poczynając od mitycznego Asklepiosa, poprzez historycznych już asklepiadów, okres klasyczny, hipokratejski z Hipokratesem na czele, na okresie pohipokratesowym kończąc, była okresem przejściowym do kolejnych ważnych okresów w rozwoju medycyny. Okres klasyczny przyczynił się do

¹⁴ Nowińska G., Nowiński J. . *Niepełnosprawność w czasach starożytnych*. Przegląd Medyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego i Narodowego Instytutu Leków w Warszawie. Rzeszów 2014; 1: 119-127.

¹⁵Fredouille JC, Rachet G. *Cywilizacje śródziemnomorskie. Leksykon*. Wydawnictwo Książnica. Katowice 2007. s. 464.

¹⁶Yapjajakis Ch. *Hippocrates of Kos, the Father of Clinical Medicine, and Asclepiades of Bithynia, the Father of Molecular Medicine*. In vivo. 2009; 23: 507-514.

zmniejszenia znaczenia czynnika supranaturalistycznego, który obowiązywał w asplecionach na korzyść uznawania naturalnych przyczyn uznawanych za przyczynę chorób. Niektóre zasady prezentowane przez głównego przedstawiciela tego okresu, Hipokratesa, zwłaszcza aforyzmy, czy przysięga lekarska przetrwały do dzisiaj. Inne teorie podlegały w dalszych okresach naturalnym przemianom.

BIBLIOGRAFIA

1. Bieganowski L. *Medycyna grecka w czasach antycznych i jej aspekty okulistyczne*. Klinika Oczna. 2003; 105(5):330-334.
2. Brzeziński T. *Historia medycyny*. Wydawnictwo Lekarskie PZWL. Warszawa 1995.
3. Fredouille JC, Rachet G. *Cywilizacje śródziemnomorskie. Leksykon*. Wydawnictwo Książnica. Katowice 2007.
4. Gajda Z. *Historia medycyny dla każdego*. Fronda. Warszawa 2021.
5. Grimal P. *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*. Ossolineum. Wrocław 1987.
6. Krawczuk A.(red.) *Wielka Historia Świata. T. 3. Świat Okresu Cywilizacji Klasycznych*. Fogra Oficyna Wydawnicza. Kraków. 2005.
7. Marketos S. *The Parallels between Asclepian and Hippocratic Medicine on the Island of Kos*. Am J Nephrol. 1997; 17: 205-208.
8. Minois G. *Ksiądz i lekarz. Od świętych uzdrowicieli do bioetyki*. Wydawnictwo Aletheia. Warszawa 2020.
9. Nowińska G., Nowiński J. *Niepełnosprawność w czasach starożytnych*. Przegląd Medyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego i Narodowego Instytutu Leków w Warszawie. Rzeszów 2014; 1: 119-127.
10. Olędzka B. *Księga łacińskich i polskich nazw chorób od końca XVIII wieku po współczesność*. Med. Tour Press International. Otwock 2021.
11. Szczeklik A. *Nieśmiertelność. Prometejski sen medycyny*. Wydawnictwo Znak. Kraków 2012.
12. Szczeklik A.: *Katharsis. O uzdrowicielskiej mocy natury i sztuki*. Wydawnictwo Znak. Kraków 2009.
13. Szumowski W. *Historia medycyny filozoficznie ujęta*. Sanmedia. Warszawa 1994.
14. Yapijakis Ch. *Hippocrates of Kos, the Father of Clinical Medicine, and Asclepiades of Bithynia, the Father of Molecular Medicine*. In vivo. 2009; 23: 507-514.
15. Ziogiannis P. *A medical vademecum. Motivating Insights to New Doctors*. Athens Medical Association. Athens 2017.